بەشی یەکەم

مامۆستا مەلا کەریم

هەوەڵین تێکستۆلۆگی کوردی

حەسەنی قزڵجی

١ ـ سەرەتا
٢ ـ مامۆستا مەلا کەریم‌و (دیوانی مەولەوی) ·
٣ ـ کاك محــــەممەدو (شـــیرین‌و خوسرەو)ی (خانای قوبادی) ·
٤ ـ ئەوان‌و کاك فاتیح‌و شیعرەکانی (نالی) ·

ـ ١ ـ

(تێکســـتۆلۆگیا) یارمـــەتیی ڕێکوپێك‌بوونی فیلۆلۆگی[1] دەدات · ئوسووڵ‌و ڕێ‌وشوێنی لێکۆڵینـــەوەو ڕاستکردنەوەی تێکستەکان‌و مەتنەکانی کۆن‌و مێژینەی ئەدەبی دەکاتە گشتی · ئەو شتانەی کە تێکستۆلۆگیا لێیـــان دەکۆڵێتەوە بریەتین لـــە تێکستی ئەثەرەکان‌و ، لەپێش هەمـــوویانەوە تێکستی موشەخخەصی ئەدەبی کـــۆن ، ســـەنەدو بەڵگە مێژوویی‌یەکان ، بەتایبەتی ئەثەری بێ‌ناوونیشـــانی نووسەران‌و دیاریکردنی کات‌و مێژووی ئەسبەرە دێرینەکان‌و ئامادەکردنیـــان بۆ چاپ‌و بڵاوکردنەوە ·

تێکستۆلۆگیا ، ماتریاڵی تیووریك‌و مێژوویی ـ ئەوانەی کـــە بەتەواوەتی جێگای دڵنیایی‌و شەرتی بنەڕەتین بـــۆ دۆزینەوەی لایەن‌و ڕێگای دروســـت بۆ لێکۆڵینەوەو پشکنینی عیلمی‌و زانستی ـ پێشکەش دەکات ·

بۆئەوەی بگاتە ئامانجی خـــۆی ، تێکســـتۆلۆگیا خزمەتی مێتـــۆدە جۆراوجۆرەکان دەکا کـــە گرنگترینی ئەوانە لێکۆڵینـــەوەو شی‌کردنەوەی ئامانجدارە ، تا چاوگەو ڕەچەڵەی هەرە بڕوا پێ‌کراوو جێگای دڵنیایی تۆمـــار بکا · جەرەیانی هەڵەو غەڵەتەکان لـــە حالـــەتی جۆراوجۆردا پیشان‌بدات‌و تێکســـتە بنەڕەتی‌یەکەی هەوڵ سەرلەنوێ دابڕێژێتەوە · وردکردنەوەو تۆژینەوەی تێکستۆلۆگی جێگای هەوەڵی هەیە لـــە لێکۆڵینـــەوەی مێژوویی دەستنووسەکانی نووســـەرو ڕاستکردنەوەی نوسخەکان‌و نوسخەی چاپکراودا بەپێی نوسخەی نووســـەرو بیرەوەری‌یەکان‌و ماتیریاڵە پشکێنراوەـ کان‌و هی دیکە ·

بڵاوکراوە عیلمی‌و زانســـتی‌یەکان هەمیشە بیرەوەری‌یەکانی تێکستۆلۆگی‌و ڕوونکردنەوەو مانالێ‌دانەوەیان لەگەڵ‌ە· تێکستۆلۆگیا ـ وەکو زانست ـ لـــە ڕۆژگارانی زۆر کۆندا خۆی دەنوێنێ‌و کاری ڕێداکتـــۆری‌و ڕێك‌وپێك‌کردنی زاناکانی ئیسکەندەری‌یە لـــە سەردەمی ئێلنییزم (کولتووری کۆنی یۆنـــان)دا (سەدەکانی ١ـ٤ی پ·ز) کە لەبارەی تێکستەکانی (ئیلیـــادە) هۆمێرو‌ەیان کرد ، ئەم خاسیەتەی هەبوو ·

وادیارە ئەم‌کارە ، لـــە سەدەکانی ناوەڕاستدا ، ئەوکاتەی کە زانستەکانی یۆنانی وەرگێڕدراونەتە ســـەر زمانی عەرەبی ، بەچەشـــنی (حاشیە)و (شەرح)و وردبوونەوە لە مەتنەکان ، لـــە نووسراوە عەرەبی‌یەکاندا پەیدا بووە · زانـــا ئایینی‌یەکانی کوردیش ئەم‌کارەیان لـــەو کتێبە عەرەبی‌یانەدا کردووە کە لەناویاندا باو بوون · بەڵام لـــە ئەدەبی کوردیدا ئەوا ئیستا پەیدا دەبێ · ئەم شانازی‌یەش وەبەر مامۆستا مەلا کەریم‌و کوڕەکانی کەوتووە ·

بۆ ئەوکەســـەی ئـــەم کارە دەکا پێویستە :

١ ـ نوســـخەی زۆر ، ئەوەندەی لەتوانادا هەیە ، پەیدا بکات ·

٢ ـ توانای ئەوەی هەبێ خەتی ئـــەو نوسخانە بخوێنێتەوە ·

٣ ـ ئەو نوسخانە لەگەڵ یەکتـــر بەراورد بکا ·

٤ ـ ئەوەندە مەندو لەسەرخۆ بێ لـــە بەراوردکردن‌و هەڵسەنگاندنی

نوسخەکاندا نەشلەژێو زوو شەکەتو ماندوو نەبێ ·

٥ ـ وشەیەك ، یـا وتەیەك ، یـا دێڕێك ، کە لەو نوسـخانەدا جیاوازیی هەبێ دیاریی بکات ·

٦ ـ ئەوەی لەناو هەموویاندا بـە دروستی دەزانێ بدۆزێتەوە ·

٧ ـ بەڵگەی بەدەستەوە بێ بۆ بە دروست زانینی ئەوەیان ·

٨ ـ ئەوەندە لە ستیلی شاعیر یـا نووسەرەکە شارەزا بێ ، ئەوەی بە دروستی زانیوە ، پڕ بە جێگای خـۆی بێتو لـــە ڕەوتی نووسراوەکەدا بگونجێتو لە شوێنەکەی بکاڵێتەوە ·

٩ ـ ئەوەندەی زانیـاری لەبارەی ناوەڕۆکی نووسراوەکـــە ببێ ، زاراوە زانستیو ئابووریو جوغرافیـــاییو پیشەییو وشە مەحەللیو بێـگانەکانو ئەو ئیشارەتانەی بۆ چیرۆكو ئەفسانەی کۆنو شتی فۆلکلۆری کراون ـ بناسێو بچێتە بنجو بناوانیان ·

١٠ ـ بۆنەی شـیعرەکان یـا نووسراوەکە بدۆزێتەوە ·

١١ ـ کاتو مێژووی ئەوانە دیـاری بکاتو ، گەلێ شتی زۆر وردی‌تر ·

تێکستۆلۆگی کورد کـــە خەریکی تێکستە کۆنەکان دەبێ ، کاری بەوەندە نابڕێتەوە · دەبێ لـــە کۆنە ڕێنووسی فارسی‌یش شارەزا بێو حینجەی ئـــەو وشە بێگانانەش بزانێ کە لە تێکستەدا هاتوون تا بتوانێ بەدروستی بیهێنێتـە سەر ڕێنووسی ئیستای کوردی ·

ـ ٢ ـ

مامۆستا مەلا کەریم هاتوە ئەم ڕێگا هەورازو لاپێو پڕ لە دڕكو داڵو هەزار بـــە هەزارەی گرتووەتەبەر · ئەویش لەکوێ ؟ لە دیوانی مەولەویدا · (دەك خـــوا لەپشتی بێو دەســـت بە باڵی بگرێ !) · ڕاستەکەی ئەوەیە ئەگـەر بەرهەمەکەم بە چاوی خۆم نەدیتـایە هەرگیز بڕوام نەدەکرد · بۆچی ؟ چونکە تەنیا ئەوانەی شــــارەزای وەزعی خەفەتاویی شوێنەواری ئەدەبی کوردن دەزانن کارێکی چەندە دژوارو سەختە · نوسخەکانی دیوانی مەولەوی هەریەکەیان لای کەســێك بوون · ئەوکەسانەیش هەریەکەیان لە ناوچەیەكو لە گوندێك · لەوانەیە پیاو دەســـتی بگاتە مانگو ئەستێران ئاسانترە تا ئەوان · مامۆستا مەلا کەریم توانیویە حەوت نوسخە لـە حەوت‌کەس وەرگرێ کە لەنێوان بەغداو لای مایدەشت دەژین · لە چەندکەسی دیکەش پارچــــە شیعری مەولەویی وەرگرتووەو بۆ چەندکەسیش کـــە بیستوویەتی دیوانی مەولـــەوی‌یان لا هەیەو لـــە ناوچـــەکانی قەرەداغی سولەیمانیو هەورامانی لهۆنو سەقزو جێگای‌تر دەژین نامەی نووسیوەو داوای نوسخەی دیوانەکەی لێ‌کردوون ، بەڵام وەڵامی دەست‌نەکەوتووە ·

ئەمە هەر بۆ مامۆستا مەلا کـــەریم دەلوێ کە جگە لەوە زانایەکی پایەبەرزی ئایینی‌یە ، پیاوێکی نیشتمان پەروەرەو بۆ خزمەتی ئەدەبی گەلەکەی خـــۆی ڕەنجدەداو هەموکـــەس خۆشی‌دەوێو ڕێزی لێ دەگرێ ·

مامۆستا ئەو نوســـخانەی بەوردی بەراوردکردووە · بەپێی بەڵگەو دەلیل شـــکڵی دروستی لە نادروست جیـــا کردووەتەوەو زۆر زانایانـــە بەم‌کارە ڕاگەیشتووە · لەبەرئەوە کە لە کـۆنە ڕێنووســـی فارسی شـــارەزایە دەست‌نووســـەکانی بە چـــاکی خوێندووەتەوە · لەبەرئەوە کە شێوەی هەورامی دەزانێ هەڵـــەو چەوتی‌یەکانی ڕاست‌کردووەتەوە ، لەبەرئەوە کـــە زانایەکی گوزچوپڕی ئایینی‌یەو لـــە عیرفانو سۆفیگەری‌یش ئاگادارە ، ئەو زاراوانەی لەمەڕ ئایینو سۆفیگەری لـە شیعری مەولەویدا هاتوون ـ جـــوان ڕوون کردووەتەوە · لەبەرئەوە کـــە ماوەیەکی باش لە (بیارە) مامۆســـتای زانستە ئایینی‌یەکان بووەو بیـــارەیش ناوەندی سۆفیگەری بووەو مەولـــەوی جگە لەوە کە خەڵکی ئەو ناوچەیە بووە تێکەڵیی لەگەڵ شێخەکانی (تەوێڵە)و (بیارە) هەبووە لەناو وەچەی سۆفیی ئەم دوایی‌یەشدا زۆر بەڕێزو بەناوبانگ بووەو هەمیشە بەســـەر دەمو زارانەوە بووە ـ مامۆستا توانیویەتی لەبـــارەی بۆنەو موناسەبەتی شیعرەکانیشـــەوە پرسو ڕایەکی باش بکاو ئەوەندەی بۆی ساغ بووەتەوە ئـــەو موناسەبەتەشی دیاری کردووە ·

نامەوێ بە پیشاندانی نموونە ئـــەم نووسراوەیە درێژ کـــەمەوە · بەڵام بۆئەوەی هەر بەجارێك دەس‌بەتاڵ نەبم ، ئەم دوو شـــیعرە وەکـــو نموونە دەگێڕمەوە :

موتتەصیف بە وەصـــف شەئنیو صیفاتی

موشەڕڕەف بە فەیض تەجەللای ذاتی

خەلیفەی صەدای (ادن) شنەفتە

بەئەد نە سارای ئەطوار هەفتە

مامۆستا بۆنەی دانانی ئەو پارچـــە شیعرەی کە ئەم دوو بەیتەی تێدا هاتووە دیاری کردووەو دەنووسێ : (مەولەوی ئەم قەسیدەیەی لـــە وەڵامی نامەیەکی شێخی سیراجەددیندا وتووە کە گلەیی لێ‌کردووە بۆچی نامەی بۆنانووسێ) ·

(صیفاتی شـــەئنی ـ فیعلی) و (صیفاتی ذاتی) و (ئەطواری هەفتە) زاراوەن · (ادن)یش ئیشـــارەتە بۆ حاڵەتێك ·

مامۆستا مەعنای لێ‌داونەتەوەو دەڵێ : (ئەوصافی فیعلی) ئەو صیفەتانەن کە مەعنـــای کـــردن بگەیەنن وەك : ڕێ‌پیشاندانو یارمەتیدان · ئەوصـــافی ذاتی‌یش ئەو صیفەتانەن کە لە شەخصی خۆیدا هەنو لەو لانادەن وەك زانیـــنو توانا · ئەطواری هەفتـــــە ، حەوت حاڵەکە · ئەهلی تەصەووف ئەڵێن مرید ئەبێ بە حەوت حاڵدا تێپەڕێ تا ببێ بە مورشیدی کامڵ ·

حەوت حاڵەکەش ئەمانەن : تەصفیەی ڕۆح ، تەصفیەی قەلب ، سیر ، خەفی ، ئەخفا ، نەفس ، طەبیعەت ·

(ادن) یەعنـــــی نزیك بەرەوە · مەبەست لەوەیە خوا لە شەوی میعراجدا بە پێغەمبـــەری فەرمووە لێی نزیك ببێتەوە ·

واتە : ئەی شێخێ کە ئەوصـــافی فیعلیو ذاتیت هەیەو بەرەکـــەتی دەرکەوتنی نووری ذاتی خوا لێی‌داوی ، ئەی شێخێ کـــە جێ‌نشینی ئـــەو پێغەمبەرەی کە بانگی (نزیك بەرەوە)ی بیستووە لە خواو لە مەیدانی ئەو حەوت حاڵەدا شارەزای کـــە بەسەر موریددا تێ‌ئەپەڕێ) ·

مامۆستا مەلا کەریم مەولەویی زیندوو کردووەتەوە · چونکە وەچەی ڕووناکبیرو خوێندەواری ئیستـــا شێوەی هەورامی نازانن ، لەو زاراوانەی لەو شیعرانەدا هاتون شـــــارەزا نین ، شیعرەکان بە جۆرێکی‌واش لە مانای ورد ئاخنراون بۆ ئەوان زۆر قورسە · ئەگەر مامۆستا مەلا کـــەریم ئەم کارە گەورەیەی نەکردایە دژوار بوو کـــــەسی‌دیکە ئەمـــەی پێ‌بکرایەو ، مەولەوی لە قوژبنی ئـــەو ماڵانەدا کە دیوانەکەیان لا هەیە قەتیس دەبوو کەس دەســـــتی نەیدەگەیشتێ ، بەتایبەتی کە پیرەمێرد هێندی لـــــە شیعرەکانی مەولەویی وەرگێڕاوە · ئیتر بە هینەکـــــەی ئەم بە ناوی مەولەوی بەس‌دەکراو ئەسڵی شیعرەکان کـــــە تێکســــتێکی زۆر بەنرخو مێژووین لەبیردەچوونەوە ·

مامۆستا مەلا کەریم لەگەڵ ئەو هەموو ڕەنجەش کە داویەتی ، لەگەڵ ئەو کارە گەورەیەش کـــە کردوویەتی ، لەوپەڕی خاکینەییدا دەفەرموێ : (من ئەوەی لە توانـــامدا بوو کردم · وەنەبێ بڵێـــم کەموکورتی لە ئیشەکەمدا نی‌یە ،چونکە پڕۆژەی‌وا هەرگیز بە تاقە کەســـێك بێ‌کەموکورتی ناهێنرێتەدی) ·

مامۆستای بەڕێز !

ئەوەی کردووتە کارێکـــــی زۆر بەنرخە · تۆ تاقە کەسێك نی ·· هەر بەتەنیایی کۆمەڵە کەسێکی · وەکو لـــە سەرەوە گوترا لــــە شێوەی هەورامی شارەزای · ئەمە یەك · لــــــە کۆنە ڕێنووسی فارسی شــــــارەزای · ئەمە دوو · زانای ئایینیـــــــتو زاراوە ئایینییەکانی شـــیعرەکانی مەولەویت ڕوون‌کردووەتەوە · ئەمە سێ · لـــــە سۆفیگەری ئاگاداریو مەتەڵەکانی ئـــەم دیوانەت هەڵێناوە · ئەمە چوار · لـــــە هونەری ئەدەبی کلاســـــیکی کوردیدا دەوڵەمەندیو نەخشو نیگاری مەولەویت خستووەتە بەرچاوان · ئەمە پێنـــج · خۆ ئەگەر لیژنەیەکیش بۆ ئـــەم کارە دابنرایە لــــە پێنج کەس تێ‌نەدەپەڕیو ڕەنگە ئەم‌کارەشی ئاوا بە قووڵیو بـــە جوانی پێ‌نەکرایە · کەمو کورتی ئەگەر بشـــبێ لەچاو تەواوو کەماڵەکـــە ، دڵۆپێکە لە دەریایەكو ناچارییشــــە ، چونکە نوسخەکان خۆیان کەمو کورتن ، چونکە باو نەبوە کاتی نووســـــینی شیعرەکانو بۆنەی کوتنیان دیــــاری بکرێ ·

مامۆســــتا مەلا کەریم هەوەڵین (تێکستۆلۆگ)ە لە ئەدەبی کوردیدا · مێژووی ئەدەبی کـــــوردی بە ناوی هەوەڵین تێکستۆلۆگ منەتبـــازیەتیو هەمیشە بەڕێزەوە یادی دەکا · ئەدەبی کورد چاو لەدەستیەتی کە ئەوەندەی لە وزەدا هەیە تێکســــتی هەورامی وردو درشت ، بەتایبـــەتی (ماریفەتو پیرشالیاری) ، (شـــیعرەکانی بێســـارانی) ، (ڕۆڵـــە بزانی)و تێکستەکانی فۆلکلۆری ئەو ناوچـــەیە کۆکاتەوەو لێیان بکۆڵێتەوە ، چـــونکە ئەم‌کارە هەر لـــە دەست ئەو دێتو کاڵایەکە بە باڵای ئەو بڕاوە ·

(١) بریەتی‌یە لـە کۆمەڵە زانستێك بەتایبەتی لە زمانو ئەدەبی یەك یا چەند خەڵكێك دەکۆڵێتەوە · زانســـتەکانی فیلۆلۆگی بە دوو لای بنەڕەتیدا دەڕۆن : زمان‌ناسیو ئەدەب‌ناسی · لە زەمـانی زوودا (یۆنانی کۆنو ڕۆم) وشـــەی فیلۆلۆگی بە مانای زانستو زانیـــن دۆستی‌یە ·

(پاشماوەکەی لە ژمارەی داهاتوودا ئەبێ)

بەهاری ... نالی

بنواڕە ئەوبەهارو فتووحـــاتی گوڵشەنی !!
گوڵ زاری کردەوە ، لە دەمی غونچەپێکەنی‌ی !!
لەم پارچەلۆکە هەورە بەقەد ڕووی هەمووزەمین
بەم ڕایەڵە قەدیفەیی سەوزی عەجەب‌تەنی‌ی
بورجی درەختی سەوزو بوڵـــەندی‌وەك ئاسمان
پێوە شکۆفە هەروەکو نەجمن بـــەڕۆشنی‌ی
بەزمی هەزارە ، قەل‌فری ئەغیـــارەدەوری گوڵ
صۆفی‌ی برۆ مەبە بە دڕك ، تۆ لـەئێمە نی‌ی
هەر دارە بەرگێو ، هەر گوڵە ڕەنگێ‌خەلاتی‌یە
هەر جوودی ئەوبەهارە کە عالـــەم‌دەکا غەنی‌ی
دیسان لە بگرەبەردەیی گوڵچینـو باغەبان
بولبول کەناری گرتو ، دڵی غونچەڕاچنی‌ی
خارای سەوزو شـــینی لەبەرکردوە‌جەبەل
دامێنی وەردی سووورە کە دەستم بەدامەنی‌ی !
وادی‌ی بووە بـــە وادیی پڕنووری کێوی طوور
(نەعلەین) فڕێ بدە (نالی) بـــە (ئەیمەنی) ··

بەهاری مەولەوی

وەهارەن ، ســـەوزەن ، ئاوەن ،سەرکاوەن !
هاژەی وەفراوەن ، شاخەی شەتاوەن
ساقی‌یەن ، بادەن ، نەسیمەن ، بادەن
بولبول جە دەورەی گوڵان ئازادەن
بەزمەن ، شادی‌یەن ، عەیشـــەن ،نیشاطەن
کەیفەن ، شۆخی‌یەن ، شـــەوقەن ،حەیاتەن
سەنگەن ، کۆسارەن ، سەرکۆوەن ،هەردەن
خەمەن ، مەینـــەتەن ، زووخاوەن ،دەردەن
هیجرەن ، دووری‌یەن ، عیجـــزەن ،فیراقەن
واوەیلاو شینەن ناڵەی عوششاقەن
ســـەبزەن ، سەوسەنەن ، نەورۆزگوڵانەن
کەمەرەن ، هەردەن ، ملەن ، کەڵانەن
صەرعی‌یەن ، شەیدان ، نەجدەن ،مەجنوونەن
مەزاقەن ، جامەن ، پیاڵەیی هوونەن

دیوانی مەولەوی ـ کۆکردنەوەی
مەلا عبدالکریمی مودریس

چاپخانەی (النجاح)
بغداد ١٩٦١
لاپەڕە ٤٧٢ـ٤٧٣